فیدرالی و کێشەی نەتەوەیی و نیشتیمانی

13-03-2021

نووسەرەکان

ئاکۆ محەممەد

کورتە : فیدرالی چارەسەرە بۆ کاروبارە کارگێڕییەکانی دەوڵەتێکی یەك وڵاتی، کە تێیدا دیموکراسی بووبێتە کولتوور و سیستەمێکی پشتاوپشتکردووی بەڕێوەبردنی دەسەڵات تێیدا جێگیربووبێت

RRC ـ ئاکۆ محەممەد ـ

فیدرالی چارەسەرە بۆ کاروبارە کارگێڕییەکانی دەوڵەتێکی یەك وڵاتی، کە تێیدا دیموکراسی بووبێتە کولتوور و سیستەمێکی پشتاوپشتکردووی بەڕێوەبردنی دەسەڵات تێیدا جێگیربووبێت، بەڵام چارەسەر نییە بۆ دەوڵەتێکی دەستکردی براوەکانی جەنگی جیهانی یەکەم کە لە دەوڵەتێکی دوو وڵاتیی فرە نەتەوەو خاوەن دەستباڵایی کەمینەیەکی ئایینزایی دروستبووبێت.
ئەو تێڕوانین و لێکدانەوەیە لەسەر سیستەمی فیدرالی راستە سەبارەت عێراق و سووریا. فیدرالی ناتوانێت کێشەی نەتەوەیی و نیشتیمانیی چارەسەر بکات، وەك کێشەی نیشتیمانی و نەتەوەیی کورد. بەڵکو دەتوانێت سیستەمێکی گونجاوبێت بۆ دەوڵەتێکی پێکهاتوو لە نەتەوەیەکی زۆرینەی خاوەن خاك بۆ ئاسانکاری و باشتر بەڕێوەبردنی کاروبارە کارگێڕییەکانی هاووڵاتیانی وڵاتێك. کە هەرێم، میرنشین و ویلایەتەکانی وڵاتەکە لە ئەنجامی سیستەمێکی دیموکراتیانە پێکەوەبژین.
دەوڵەتی عێراق لە دەستووری 2005یشدا بەشێوەیەکی راستەقینە پێناسە نەکراوە، پێناسەی راستەقینەی عێراق ئەوەیە بنووسرێت: دەوڵەتی عێراق لە دوو وڵات پێکهاتووە عێراق و کوردستان. تاوەکو پێناسەیەکی بەوشێوەیە لە عێراق دا بەشێوەی یاسایی و وەك باوەڕ نەچەسپێت، چارەسەری راستەقینە لە عێراق دەست پێناکات. لەباشترین دۆخدا عێراق دەتوانێت بە پێناسەیەکی بەوجۆرە، بەشێوەی کۆنفیدرالی بەڕێوەببرێت. هەر لەبەرئەوەشە عێراق لە رۆژی دروستبوونییەوە کێشەی سیاسی هەیە لە بەڕێوەبردن دا.
چارەسەر لە عێراق دا زۆر سەختە، چونکە لەسەرەتای نووسینی دەستووری عێراقدا باوەڕێکی گشتیی بە سیستەمی فیدرالی نەبوو، تەنانەت خۆپاراستن هەبوو لە بەکارهێنانی دەستەواژەی فیدرالی، لەبەرئەوەش پێشنیازی ئەوەکرا بە عەرەبی هیچ کات نەنووسرێت فیدرالی بەڵکو هەر بنووسرێت "ئیتحادی"، هەمیشە بەشێوەیەکیش شرۆڤە دەکرا کە وڵات یەکدەخات و دابەشی ناکات. ئەو کەم باوەڕییەی 2002-2005 هەبوو، سەرەڕای دەرچوونی یاسای رێکارەکانی پێکهێنانی هەرێمە فیدرالەکان لە عێراق لە ساڵی 2008، بەڵام هیچ هەرێمێکی دیکە دروستنەکرا و ئێستا بێ باوەڕییەکی زۆر بەربڵاوتر بەرامبەر فیدرالی دروستدەکرێت و دەوڵەتی سەنترالی وەك چارەسەر لەلایەن زۆر لایەنی عێراقییەوە نیشاندەدرێتەوە. فیدرالی دەستەواژەیەکی دیارە لە دەستووری عێراقدا، بەڵام بەکردەوە رۆژ بە رۆژ لە عێراق دا ون دەبێت. تەنانەت ئێستا سەرکردەی نەتەوە-ئایینزای سەردەست (شیعە) دەڵێن ئێمە باڵادەستین و بەرژەوەندی ئێمە تەنیا لەوەدایە ناوەند بەهێزتر و بەهەژموونتر بکەین. تەنانەت رێگری لە پارێزگای بەسرە و دواتریش رێگری لە سوننە کرا هەرێمێك دروستبکەن بە بیانووی ئەوەی کێشەی خاك و سنوور هەیە لەنێوان ئەنبار و کەربەلادا بەپێی مادەی 140. هەروەها تائێستا مادەی 65ی دەستوور جێبەجێنەکراوە بۆ دروستکردنی (ئەنجوومەنی فیدرال ـ مجلس الاتحاد).
لە وڵاتێکدا کە تایفەیەکی ئایینزایی باڵادەست بێت و بە قسەی خودی سەرکردەکانیان، حەشدی شەعبی لە 86 گرووپی چەکدار پێکهاتبێت و ئەو گرووپانە ئێستا دەستیان لەنێو سیاسەت و بەڕێوەبردنی وڵات دا، بەهێزترین دەست بێت، فیدرالی بەتەواوی دەچێتە دواوە، چونکە ئەوە زەوینەیەکی گونجاو نییە بۆ مانەوەو گەشەکردنی فیدرالی. ئەگەر کەمکردنەوەی دەسەڵاتی هەرێمی کوردستان و دژایەتیکردنی کورد باشترین رێگەی دەنگ کۆکردنەوەبێت لە هەلبژاردنەکانی عێراق دا لەلایەن ئەو هێزانەوە، ئەوە زەوینەیەکی گونجاو نییە بۆ گەشەکردنی پێکەوەژیان و دیموکراسی و فیدرالی.
هەموو ئەو لێکۆڵینەوانەی بۆ ئەو پەرتووکە ئامادەکراون، ئەنجامەکەیان ئەوەیە کە فیدرالی لە عێراق نەچەسپاوە و باوەڕیش بە فیدرالی زۆر لاوازە. بەپێی یەکێك لەو لێکۆڵینەوانە ئێستا لە عێراق دا "دەوڵەتی قووڵ" هەیە، ئەو دەوڵەتە قووڵە لە گرووپە ئایینزاییەکانی شیعە پێکهاتووە، ئەوەش خاڵی کۆتایی لە شیکردنەوەکاندا دادەنێت.
دۆخی سووریاش بە هەمانشێوە زۆر ئاڵۆز خۆی دەنوێنێت. پێشتر بیرکردنەوە لە یەکگرتنێکی نێوان باشووری کوردستان و رۆژئاوای کوردستان زۆر خەیاڵی دەهاتە بەرچاو، بەڵام بیرکردنەوە لە ژیانێکی ئاسوودە بە سیستەمێکی فیدرالی لە عێراق و سووریاش زۆر کەتواری نییە، بەپێی ئەزموونی 2003 تاوەکو ئێستا لە عێراق دا. هەمیشە بیرکردنەوە لە بڕیارە سیاسییە یەکلاییکەرەوەکانیش چارەسەری هەرە باش نییە، بەڵکو بازرگانی و هاوئاهەنگی و یەکگرتنێکی ئابووری بەشێنەیی چارەسەرێکی زۆر گونجاوەو زەوینەیەکی زۆرباش دەبێت بۆ سازکردنی زەوینەی گونجاو بۆ بڕیارە سیاسییەکان گرنگەکان.
ئەو لێکۆڵینەوانەی نێو ئەو پەرتووکە بۆ بەهاری ساڵی رابردوو 2020 ئامادەکرابوون، بۆ ئەوەی ببنە بەشێك لە گفتوگۆیەکانی دووەم فۆروومی هەولێر، بەڵام بەهۆی بڵاوبوونەوەی پەتای کۆڤید 19، فۆروومەکە دواخرا بۆ کاتێکی نادیار و سەرئەنجام هەر نەتوانرا ئەنجامبدرێت وەك زۆربەی فۆروومەکانی ناوچەکە و جیهان. بەڵام پێداچوونەوەیان بۆکراوەو ئێستا لێکۆڵینەوەی زۆر بەسوودن بۆ تێگەیشتن لە بارودۆخی ناوچەکەمان.